

Recenzja rozprawy doktorskiej:

Marcin Franciszek RDZAK,

Kancelaria lwowskiego większego klasztoru karmelitów dawnej obserwy w okresie niewoli narodowej. Studium archiwoznawcze. Kraków 2024. ss. 278

1. Trafność wyboru tematu i jego oryginalność

Niniejsza dysertacja, stanowiąca podstawę starania w przewodzie doktorskim, przygotowana na seminarium naukowym ks. prof. dr. Józefa Mareckiego w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, plasuje się w raczej wąsko uprawianej przestrzeni merytorycznej, a przecież wiedza z zakresu archiwistyki stanowi niezbywalny fundament dla podejmowanego każdego projektu z zakresu historii. Wiedza ta, zarówno traktująca o teoretycznej podstawie podchodzenia do wszelkiego rodzaju spuścizny dokumentacyjnej, jak też wskazująca na praktyczny aspekt korzystania z tego zasobu, powinna zawsze wyprzedzać szczegółowe postępowanie badawcze nad konkretnym zagadnieniem w jego aspekcie historycznym. Tym bardziej decyzja Pana mgr. Marcina Rdzaka o podjęciu tego tematu zasługuje na wyrażenie satysfakcji. Że badania z tego zakresu są jednak podejmowane – i to z pozytywnym rezultatem. Wśród licznych zagadnień, interesujących archiwistykę jako naukę, na czoło wysuwa się **kancelaria**, jako nie tylko fizyczne miejsce przechowywania dokumentacji, ale nade wszystko jej istnienie wyznacza kierunek porządkowania wszelkiej spuścizny, wytworzonej w celu gwarantowania porządku prawnego oraz wyjasniającego sposób traktowania (jak i jej) oświeckiej instytucji. Z tego powodu kancelaria kojarzy się najpełniej z procesem aktywnym, co w świetle pozostawionej dokumentacji, stanowi podstawowe zadanie dla uwiarogodnienia wszelkiej świadomej działalności urzędu. W tym kontekście sprawa dotyczy też struktur kościelnych, w których w ciągu wieków ukonstytuowały się liczne struktury, posiadające swój oryginalny i właściwy sobie byt prawny. Do nich należą też klasztory, co przekonująco okazał Autor na przykładzie dziś już nieistniejącego większego klasztoru karmelitów dawnej obserwy we Lwowie w okresie niewoli narodowej. Przy tej konstatacji warto ciągle mieć na uwadze

fakt, że wszystkie formalne struktury w społeczeństwie – różnorakiej proveniencji – posługują się dokumentami, które ktoś musi zredagować, a w tym zajęciu ich twórca musi wejść w ramy ideowe, by zrozumieć, na czym zależy ustawodawcy w prowadzeniu takiej aktywności. Tym bardziej należy pozytywnie ocenić decyzję Doktoranta, że nieczęsto kancelariami zajmowano się w formie samodzielnych tematów – raczej o nich zamieszczano krótsze lub nieco dłuższe partie w ramach badań nad instytucją oraz rekonstrukcja jej losów. Nie można też zapominać, że troska o dokumentację w przypadku klasztorów nie stanowi wyłącznego celu aktywności życia konsekrowanego, bowiem pierwszorzędnym celem istnienia wspólnot zakonnych jest animacja kultu religijnego i praca duszpasterska wraz z realizowaniem własnego charyzmatu zakonnego, a kancelaria tylko angażuje samą jego administrację (co zauważa Autor na s. 15). W konsekwencji więc zwykle uwaga historyków koncentrowała się na analizowaniu walorów wewnętrznych dokumentów, natomiast warunki ich przechowywania, kompletność, personel obsługujący kancelarie, jego kompetencje – zajmowały już badaczy w zdecydowanie mniejszym zakresie. Osoby zaś zaangażowane w obrót dokumentami z reguły wkładały swoje talenty i doświadczenia w inne przestrzenie, zmierzając do zapewnienia pomyślności własnej instytucji, w tym wypadku życia klasztornego. Powoli jednak już od paru dekad zaobserwować można pozytywne nastawienie – taką refleksję Autor zawarł na s. 10.

2. Konstrukcja i treść rozprawy

Chronologicznie praca obejmuje lata 1792-1920, czyli okres funkcjonowania prowincji galicyjskiej, od której w dużym stopniu zależały losy klasztoru karmelitów lwowskich. Rozprawę swoją Autor zamknął w czterech rozdziałach, by wyczerpać zamierzoną kwestię.

- Rozdział I: *Dzieje i ustroj zakonu Karmelitów dawnej obserwacji* (s. 23-70) - to jakby odrębna, ale niezbędna część dysertacji, bardzo przydatna dla dalszych rozważań poświęconych archiwaliom i kancelarii tytułowego klasztoru. Autor używa starej nomenklatury w odniesieniu do starszej formacji karmelitów urzędzkowych (por. *Wstęp*, s. 16). Dzięki drobiazgowej analizie nawet obfitej dokumentacji dziejów karmelitów i ich klasztoru lwowskiego został postawiony fundament do analizy historycznej, pozwalający osadzić zachowane zasoby dokumentacyjne klasztoru w bardzo żywy i dualizowanym kontekście.

- Rozdział II: *Działalność kancelarii klasztoru karmelitów dawnej obserwacji we Lwowie w XIX wieku* (s. 71-116) stanowi trzon badawczych analiz Autora oraz uzyskanych przez niego rezultatów. Rozważania M. Rdzaka obejmowały pytania o organizację pracy kancelarii, typy

dokumentów, wystawianych w kancelarii oraz analizę merytoryczną i zasady posługiwania się dokumentami (np. s. 70-80).

- Rozdział III: *Registratura lwowskiego większego klasztoru karmelitów w XIX wieku* (s. 117-151). W tym rozdziale podanych zostało dużo konkretnych przykładów. Autor skrupulatnie zapoznał się z zawartością archiwaliów, nie tylko w archiwum karmelitów, ale odwoływał się też do innych zbiorów, np. na s. 93 o grupie dokumentów wykorzystanych z Państwowego Centralnego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, czy znalezione dokumenty wysyłane do urzędów świeckich (s. 95) czy napotkane inwentarze majątku należącego do klasztoru karmelitów (s. 97). Autor zawarł także rozważania na temat kopii korespondencji wychodzącej z kancelarii klasztornej. Wiele wyników zasługuje na podkreślenie, np. omawiając w zbiorach (s. 101). Ważkie rozważania nad typami dokumentacji (s. 82 i nast.), szczegółowo przedstawia i analizuje posługiwanie się dokumentami (s. 70-80), omawia cechy struktury dokumentu (s. 105-106). Do rozważań włącza także pieczęcie konwentualne i uwierzytelnienie dokumentów (s. 107-110), także pochyliła się nad pieczęciami zakonników (s. 110-112); nie pominął także swej uwagi kierujące na znaki wodne.

- Rozdział IV: *Dzieje akt klasztoru większego karmelitów we Lwowie i ich archiwizacja* (s. 152-174). W nim M. Rdzak podjął wysiłek analizy dzieł archiwaliów klasztoru karmelickich starej obserwacji, zajął się procesem zabezpieczenia tych akt i ich rozmieszczeniem, doprowadzając swoje rozważania w tym zakresie do lat po 1945 r., gdy należało z pietyzmem ratować to, co udało się odzyskać po wiadomych zmianach – a także – jakby próba scharakteryzowania ówczesnych zespołów – refleksje o opracowaniach, podejmujących niniejszą problematykę.

- Z punktu widzenia formalnego dysertację dopełniają: *Spis tabel i wykresów* (s. 5), *Wykaz skrótów* (s. 6), oraz *Wstęp* (s. 8-22); zamknięcie rozprawy tworzą: *Zakończenie* (s. 175-179), *Aneksy* (s. 180-240) oraz *Bibliografia* (s. 241-278). Zwłaszcza cenne są *Aneksy* (s. 180-240), w liczbie 8, o zróżnicowanej zawartości, które tworzą: 1. Mapy (s. 180-184), 2. Fotografie (s. 185-198), 3. Dokumenty (s. 199-207), 4. Chronologiczna lista przeorów (s. 208-213), 5. Biografie przeorów lwowskiego klasztoru (s. 214-224), 6. Filigrany (s. 225-229), 7. Pieczęcie klasztoru i przeorów (s. 230-235), 8. Słowniczek terminów archiwalnych, kancelaryjnych i zakonnych używanych w pracy (s. 236-240). Łatwo zorientować się, że Autorowi przyświecała niemal uparta chęć zaprezentowania tego, co uważał za niezbędne dla podkreślenia wyjątkowej wartości tego, co opisywał. Nie uszczęplił się pomieszczenia merytorycznego przy zgromadzeniu tych materiałów, co można było spokojnie logicznie posegregować. Podkreślić warto, że

szczególne cenne dla dalszych badań są aneksy 4 i 5, omawiający listę przeorów klasztoru oraz ich biografie: to cenny dorobek tej dysertacji, zważywszy na fakt, że to przeorzy byli w większej części odpowiedzialnymi za kancelarię klasztoru.

3. Podstawa źródłowa i dotychczasowa literatura przedmiotu

Dorobek badań w odniesieniu do teorii archiwistycznej jak i przenoszenia konkretnych kancelarii i ich zasobów aktowych jest – według stanu na dzień dzisiejszy – nawet obfity. Autor dysponował już określonymi ustaleniami, dzięki czemu poruszał się po wypracowanych już szlakach warsztatowych. Wykorzystał 22 jednostki archiwalne, 60 źródeł drukowanych, oraz wsparł się 300 pozycjami bibliograficznymi. Ustalenie tego stanu nastąpiło w wyniku przeprowadzonej solidnie kwerendy źródłowej. Zręb pierwszorzędnych źródeł, użytych w tworzeniu niniejszej dysertacji, stanowią zasoby omawianego klasztoru lwowskiego, przechowywane obecnie w Archiwum Klasztoru OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie. W pracy pomógł służyły także materiały przechowywane w Generalnym Archiwum i Bibliotece Karmelitów w Rzymie (*Archivio Generale dell'Ordine Carmelitano*), w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, w Archiwum Państwowym w Wiedniu (*Osterreichisches Staatsarchiv in Wien*), Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Historycznym Archiwum Archidiecezji Lwowskiej (depozyt Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie), nadto pojedyncze materiały z innych zbiorów (zob. s. 246-247). Praca więc oparta została na wartościowym materiale źródłowym, wspartych źródłami drukowanymi ze schematyzmami archidiecezji lwowskiej oraz zakonu karmelitańskiego na czele, by przy ich pomocy by nade wszystko zidentyfikować osoby, stanowiące właściwy skład pracowników kancelarii.

W odniesieniu do wykorzystanej obficie bibliografii różnorodnych opracowań w liczbie 300 pozycji, uwzględniając bardzo wąski przedmiot zainteresowania niniejszym tematem, jest to ilość imponująca; przynajmniej, że według mojej wiedzy, nie potrafiłbym dodać niczego istotnego dla uzupełnienia tego warsztatu badawczego.

4. Ocena pracy pod względem formalnym

Praca napisana jest językiem fachowym. Autor posługuje się terminologią z zakresu archiwistyki poprawnie. Na wyrażenie satysfakcji zasługują przypisy, łącznie w całej dysertacji w liczbie 671, precyzyjnie uzupełniające narracje z tekstu głównego. Autor starannie

przygotował także 2 tabele i 1 wykres (s. 183), dzięki którym łatwiej poruszać się czytelnikowi po kolejnych etapach badawczych.

Przy ewentualnym przygotowaniu tekstu do druku – na co dysertacja zasługuje – polecałbym życzliwie, by skorzystać z usług fachowych korektorów, którzy na pewno pochylą się nad solidnym wyczyszczeniem tekstu i przeprowadzą staranniejszą korektę, bo zdarzają się nierzadkie, zauważalne pomyłki literowe, błędnie występujące duże litery, także niedociągnięcia w interpunkcji, nie wyłączając błędów ortograficznych.

5. Kwestie do dyskusji

Recenzentowi przysługuje prawo podjęcia dialogu z Autorem. Czytając wnikliwie dysertację, nasunęła mi się myśl, że bardzo logiczna jest wewnętrzna zawartość poszczególnych rozdziałów, tylko – czy rozdział czwarty, traktujący o dziejowych przygodach klasztoru i jego zasobach archiwalnych, nie byłoby korzystniej potraktować jako rozdział II: po naszkicowaniu panoramy dziejów klasztoru „nowy” rozdział II przybliżyłby losy zasobu archiwalnego, i wtedy następne dwa rozdziały podjęłyby analizę samej dokumentacji?

Obecny rozdział II (który proponuję umieścić jako rozdział III) mógłby zawierać chociażby bardzo syntetyczne wnioski o efektach dokumentowania wszelkich praw własności i utrzymania klasztoru przez przeorów, mających także kompetentną wiedzę o stanie materialnym klasztoru: przy tej okazji można bardziej wyraźnie odwołać się do przepisów ogólnych karmelitów, którymi cały zakon się kierował.

Z innych moich propozycji: czy Autorowi nasuwają się odniesienia do innych archiwów, dla zobiektywizowania własnych wyników badań i w ten sposób pogłębić umocowanie wniosków o zasobie karmelitów lwowskich - czy to archiwum karmelitów dawnej obserwy było jakimś wyjątkiem? Wspomniane np. na s. 131 zasoby klasztorów na terenie ziem polskich (Boleszowce, Kraków, Obory) czy coś wnoszą, by spojrzeć na kwestie załatwiane we Lwowie na co wskazują?

Sformułowane kwestie do dyskusji są wyrazem mojej osobistej chęci zapoznania się z interesującą problematyką. Może niezbyt starannie do nich podszedłem przy lekturze wartościowej dysertacji?

6. Ocena osiągniętych przez Doktoranta efektów badawczych

Sformulowałem już wiele pozytywnych opinii o niniejszej dysertacji, której osią jest dokumentacja aktywności konkretnego klasztoru karmelitańskiego. Mimo trudnych losów w

przeszłości omawianego klasztoru, zdołała się zachować nawet pokaźna spuścizna aktowa, która daje obraz przede wszystkim zwykłego trybu życia lwowskiej wspólnoty karmelickiej. Z doświadczeń wiemy, że przywiązaną jest bardziej „wielka polityka” państwa i Kościoła, natomiast z zachowanych akt, wykorzystanych przez mgr. M. Rdzaka przebijają zwykle kwestie, najczęściej majątkowe, jak dzierżawy, zamiany, płatności, kontrakty, kupno ziemi itp., przez co łatwiej zrozumieć konkretny wpływ klasztoru i zapelniającego go zakonników, na wiele kwestii, którymi żyło społeczeństwo. Pragnę zaakcentować ten efekt badań Doktoranta.

Z różnorodnych, zgromadzonych materiałów, zamieszczonych w *Archiwum*, zyskujemy bardziej przekonujący obraz „zwykłych” mieszkańców klasztoru karmelitańskiego klasztoru starej obserwacji we Lwowie, którzy stanowili niegdyś właściwy podmiot istnienia nie tylko charyzmatu życia konsekrowanego, ale też archiwum klasztorowego i byli bezsprzecznie współtwórcami tego zasobu nie tylko jako materialnego zbioru, ale też merytorycznego w odniesieniu do treściowej zawartości.

7. Konkluzja

Z pełnym przekonaniem można stwierdzić, że niniejsza dysertacja stanowi ważny przyczynek do przybliżenia szeroko rozumianej problematyki dziejów kresów galicyjskich – a na tak wąskim zagadnieniu, jakie stanowi dokumentacja działalności klasztoru, pozwala wniknąć w mechanizm funkcjonowania tychże kresów pod zwierzchnictwem Austrii w XIX stuleciu. Pod tym względem w przyszłości może stanowić zachętę dla innych badaczy, by podobne badania przeprowadzić dla innych środowisk kościelnych, a w nich także klasztornych.

Jestem przekonany, że recenzowana dysertacja spełnia wszelkie wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jedn. Dz. U. z 2017 r. poz. 1789, z późn. zm.) i wnoszę do Rady Naukowej Papieskiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie o dopuszczenie Jej Autora – p. mgr. Marcina Rdzaka – do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Gliwice, 12 lipca 2024 r.

Bp prof. dr hab. Jan Kopiec
em. prof. Uniwersytetu Opolskiego